

Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, C. 2, s. 5

İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri)

*Altan Çetin**

Giriş

Devletin temel müesseslerini zihniyet bağlamında değerlendirmek gerekir. Bir ağacın meyvesi tohumundaki istidatta saklı olduğu kadar onu toprağa attıran ziraatçi düşüncede de gizlidir. Devletin karakteri müesseseleri ile örtüşür. Bu anlamda her devletin- ki o medeni düzeyde toplulukların neticesidir- temel aldığı/esinlendiği bir birikim ve düşünce tarihselliği vardır. Bu millet ruhuyla ona ölçü veren mananın imtizacıdır. Yani bu milli boyutun zaman üstü düşünceyle terkininin faal/fonksiyonel bir ortaklığıdır. Ortaçağlarda bu anlamda ortaklığın zaman üstü kısmını büyük oranda inanca ait değerler belirliyordu.

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İnanç sistemi, kültürleşmenin, belli bir kültüre tâbi olmanın/geçmenin en güçlü aracıdır. Tarihte din, insana ve topluma bir yaşam ve davranış çerçevesi vermiştir. Fakat, dinden kültüre eklenen kültür değerleri ve davranışları da değişir, otokton kültürle yeni bir terkip vücut verir¹. Türklerin İslâm dinine girmeleri yukarıda ifade edilen sosyolojik hakikatin paralelinde bir gelişmeyi sağlamıştır.

Türklerin din tarihiliği yeni dinin evrensel anlamıyla imtizaç edince mütemadi medeniyet dairelerinden birisinin temeli daha atılmış oldu. Türkün millet ruhunda bulunan potansiyel enerji yeni zihniyetine/medeniyetine hizmet adına harekete geçmiştir.

Türkler İslâm medeniyet dairesine girişle çağlarını yakalamış oldular. Din ve toprak düzeni esaslarına müstenid olduğu söylenebilecek bir çağa geçiş yaptılar. Bu durum onların muhtelif dinamiklerinde de bir inkılabı mündemiçtir. Onlar tarihi birlikteliği yaşamakla birlikte aslında yan-göçebe hayat tarzları ile bir önceki çağın çağdaşı idiler. Türkler İslâm'a girişten sonra çağdaşlaşma kozasının içinden lider güç olarak çıkmışlardır. Türklerin İslâm medeniyeti dairesine girmeleri; ve bu topluluk içinde bir süre sonra idareci vasfı kazanmaları onları bu medeniyetin müesseselerinin de teşkiline adeta vazifeli kılmıştır. Bu anlamda Türkler İslâm dünyasında pek çok kurumun banisi olma şerefini kazanmışlardır. Türklerin kurdugu bu müesseseler daha sonraki zamanlar için birer örnek olmuştur. Mesela, Büyük Selçuklu Devleti Müslüman ülkelerin ortasında kurulmuş ve bütün, siyasi, iktisadi, dini icraatı doğrudan doğruya bu memleketlerin meselelerine, Türk ve yerli Müslüman halkın arzu ve ihtiyaçlarının tatminine yönelmişti. Böylece kaynaşmayı gerçekleştirmek suretiyle Türk-İslâm devlet ve cemiyetini meydana getirmeyi başaran Büyük Selçuklu Devleti sonraki bin yıla damgasını vuran bir büyük çağ vasfı taşımaktadır².

10. asırdan itibaren İslâm ülkelerinde uzaklaşan Abbasi ülkesinde lüks ve israf artarken, Selçuklular Türk-İslâm sosyal devlet geleneğini önce Türkistan'da sonra Anadolu'da yaşatmışlardı. Nitekim ne Selçuklulardan ne de kla-

1 Halil İnalçık, "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", Doğu Batı, S. 5, Kasım-Ocak 1998-99, Ankara, 1998, s.11- 12.

2 İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1989, s. 342.

sik Osmanlı döneminden günümüze mükemmel bir saray kalmamakla birlikte halen kullanılan camiler, medreseler, kervansaraylar, imaretler, kütüphaneler, darüşşifalar, köprüler, su yolları v.s. buna bir delil teşkil etmektedir.³ Türk tarihinin bin yıllık bir gelişimine damgasını vuran kader denk devirlerden biri Oğuzların müslüman almaları ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla başlayan zamanlardır.

Türklerin İslâm dünyasında etkin olarak faaliyet gösterdikleri sahalardan biri de eğitimidir. Gerçekten onlar gerek yeni girdikleri dini öğrenme, gerekse ilim ve ilim adamına yeni din çerçevesinde sunulan vizyon ve ilim öğrenmeye ve öğretmeye olan teşvik⁴ gibi sebeplerle Türk devlet adamları ve ileri gelenler bu işe büyük önem vermişler adeta kendilerini bu işlere vakfetmişlerdir. Türklerin daha Abbasiler zamanında ilim faaliyetleriyle ilgili oldukları ve kütüphaneler kurdukları görülmektedir. Abbasi Halifesi el-Mütevekkil'in veziri olan Feth b. Hakan'ın kütüphanesi vardı. Bu kişi alim, geniş kültürlü ve aşırı derecede okuma düşkünü idi⁵. Yine Selçuklular ve onlardan furu' eden devletlerin medeniyet tarihinde en büyük hizmetleri, şüphesiz Tuğrul Bey zamanından itibaren İslâm dünyasının her tarafını cami, medrese, kütüphane, tıp mektebi, hastahane, imaret, zaviye ve kervansaraylar ile doldurmaları, bu müesseselere büyük vakıflar yapmaları idi⁶. İmadüddin el-İsfehani Nizamülmülk herhangi bir kasabada ilimde isim yapmış ve derinleşmiş bir kimse bulmuşsa onun adına bir medrese bina etmiştir ve ona vakıf tesis ederek bir de kütüphane kurnuştur demektedir⁷. Görüldüğü gibi Türkler ilim faaliyetlerine büyük önem vermişler bu sayede binlerce yıl İslâmi Türk toplumu ve devletinin devamını sağlayacak bilgi ve yetişmiş insan gücü eksikliği çekmemiştir. Bu faaliyetler Türklerin

3 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, s.97.

4 Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerinde ilim ve ilim yolunda infakta bulun teşvik edilmiştir; "De ki; Hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?" (Zümer:9), "Ey İman edenler! Kazandıklarınızın en güzel olanlarından ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak ediniz." (Bakara: 267), "Ademoğlu öldü mü üç şey müstesna ameli kesilir; Cari bir sadaka, kendisinden sonra kendisi ile faydalanılan ilim, yahut kendisine dua edecek salih bir evlat." (Tirmizî).

5 Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim Tarihi*, (Ter. Ali Yardım), İstanbul, 1983, s.197.

6 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1997, s. 331.

7 Çelebi, a.g.e., s.l 14.

sadece kılıçla mücehhez silahlı kuvvetlere değil kalem ve kitap teşhizatıyla donanmış irfan ordularına da sahip olmalarını sağlamıştır.

İslâm dünyasında eğitim ve öğretim faaliyetleri başlangıçtan beri üzerinde ehemmiyetle durulan konulardan biridir. Zira toplumu ıslah etmek ve ona gereken biçimi vermek için eğitim sisteminin geliştirilmesi gerekir.⁸ Dinin sürekliliği ve tebliğini sağlayacak kurumlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunu ilk başta cami yaparken sonraları medreseler de bu işlevi yüklenmiştir.⁹

Cami kurumları kuttap, Darü' I-Hikmet ve Daru' I-İlm akademileri, medrese ve bimaristan modern çağlara dek Müslüman şehrinde hakim olan eğitim kurumlarıydılar. Bunların yanı sıra "ulema"nın şahsi gayretleri ve sufi cemiyetleri de eğitimdeki önemli yerini korudu¹⁰. İslâmiyette cami, ibadet yeri olmak yanında bir eğitim binası olarak da kullanılmıştır. Camilerde hoca bir sütun önünde ya da bir köşede öğrencilerini etrafına toplar, ders verirdi. Halka adı verilen bu okul türünü hadisler Hz. Muhammed'e kadar götürür¹¹. İlk zamanlar camilerde yapılan eğitim ilim taliblerinin ve halkalarının sayısının artması, zamanın değişmesi ile ilimlerin gelişip kollara ayrılması, bazı ilim dallarının özel mekanlara ihtiyaç hissettirmesi gibi nedenlerle medreseler kuruldu¹². Ders fiilinden üretilmiş ve ders verilen bina veya yüksek okul anlamına gelen medrese cami okullarından sonra ortaya çıkmıştır. Fakat medresenin mevcudiyeti cami okullarında yapılan eğitim faaliyetine son vermemiştir. Cami ve medrese çoğu zaman bir külliye içinde birlikte inşa edilmiş ve her ikisinde de öğretim faaliyeti birbirine paralel olarak devam etmiştir. Ancak medrese öğretimi cami öğretimine göre daha standart, daha sistemli ve daha düzenli idi¹³. Medreselerle cami arasındaki en önemli farklar medreselerde Eyvanların, müderris ve öğrenci odalarının bulunmasıdır¹⁴.

8 Ziya Kazıcı, İslâmi ve Sosyal Açından Vakıflar, İstanbul,1985, s.125.

9 Hişam Naşabi, Eğitim Kurumları, İslâm Şehri, (Haz. R.B. Serjeant), (Ter. Elif Topçugil), İstanbul,1997, s.85.

10 Naşabi, a.g.m., s. 95.

11 Aptullah Kuran, Anadolu Medreseleri, Ankara,1979, s.1.

12 Çelebi, a.g.e., s.109.

13 Kuran, a.g.e., s.1; Johs Pedersen, "Mescid", İ.A., C. 8, İstanbul,1993, s. 59.

14 Çelebi, a.g.e., s.110.

Medeniyetler kendilerinin zihniyetlerini müesseselerle ve sembollerle ifade ederler. Bu ifade şekli müesseselerin şekillenme tarzına kadar aksedebilir. Bu cümleden camii ve medresenin bir arada inşa edilmesinin remzi bir anlamı da olduğu düşünülmektedir. Bir çok hallerde cami ile medresenin birlikte yapılması İslâm geleneğinin din ve ilmi birleştirici eğiliminin ifadesidir. -Bu İslâm'ın esas umdelerinden olan Birlik'e yöneliştir.- Medresenin cami ile birleştirilmesi sünni doktrini daha kolay yayabilmek amacıyla da düşünülmüş olabilir¹⁵.

Medresede öğreti üyesi-profesör- müderristir. Medreselerde genellikle bir müderris bulunur, bu şahıs hem eğitimi yürütür hem de idari işleri yapardı. Büyük medreselerde birden fazla müderris de bulunabilirdi. Müderrisin yardımcı Muid'dir. Muid müderris tarafından öğrenciler arasından seçilirdi. Görevi ilk seviyedeki öğrencilerle meşgul olmak idi. Muidin sayısı ve mezhebi müderris gibi vakfiyede belirtilirdi. Medresenin diğer bir üyesi talebelardı. Bunların sayısı da vakfiyede belirtilirdi.

İslâm eğitiminde diplomanın karşılığı İcazettir. Bu müderris tarafından verilir ve medresenin adı yazılmazdı¹⁶. Öğretmen öğretim bitiminde öğrencilere icazet adı verilen sertifika verir ve neticede onlar da öğretmenlik mesleğine girmiş olurlardı. Bazen icazet bir tek konuda (örneğin hadis, fıkıh), bazen de birkaç konuda birden, bazense yalnızca öğrencinin öğrenim yaptığı kitaplar için verilirdi.

Medreselerde bir sınav sistemi de vardı. İcazetlerde okulun adından ziyade müderrisin adı yazılmıştır¹⁷

Görüleceği gibi medrese deyince akla bina, bu binada öğretim yapan ve hizmet eden personel, bu binada okuyan öğrenci olmak üzere başlıca üç unsur gelir. Medresenin bağımsız bir yüksek öğretim müessesesi olması için bu üç unsur da yetersizdir; binanın aydınlanma, tamir, ısınma, gibi masrafları, personelin maaşlarını, öğrencilerin burslarını karşılayacak gelir kaynağının bulun-

15 Doğan Kuban, Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortakları), İstanbul, 1993, s.145.

16 Kur'an, a.g.e., s2-3.

17 Fazlur Rahman, İslâm, (Ter. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), İstanbul, 1993, s. 257.

ması şarttır. Medrese banileri bunu İslâm toplumunda daha önce varlığı görülen vakıf ile halletmişlerdir. Medresenin tümüyle işlenmesi için buraya gelir kaynakları bulunmuştur¹⁸. Medreseler birer vakıf müessesesi olarak çeşitli devirlerde hizmet vermişlerdir. Bu anlamda Türk hayır/ilim severliğinin ve medeni yapısının temsilcileri de olmuşlardır. Medrese binalarına müessesenin durumuna göre imaret, kütüphane, hamam, gibi diğer kurumlar da ilave edilirdi¹⁹.

Medresenin bir plan tipi olarak önce Horasan'da belki de Budist Manastır (Vihara) lardan esinlenerek gelişmiş olması ihtimaldir. Bu manastırlar arasında en ünlülerinden biri Belh yakınında Nevbahar Budist manastırı idi. Medreselerin ilk ortaya çıkışlarında aşırı bir sünni tarikat olan Karamiyya zaviyelerinden örnek alındıkları da ileri sürülmüştür. Böylece başlangıçta medrese ve zaviyenin benzer amaçlarla ortaya çıkmış olması ve genel biçimleriyle avlulu vihara lardan esinlenmeleri ve medrese- zaviye arasında fazla fark olmaması göz ardı edilmeyecek bir tezdur. Medrese ve zaviyenin eyvanlı ev örneklerinden geldiği şeklindeki fikir de kabul edilebilir²⁰.

Camii medreselerin sözlü geleneğin hakim olduğu göçebe Türk yapısından, yazılı geleneğe dayanan yerleşik gelişmiş seviyeye ulaşılmasında büyük rolü olmuştur. Ayrıca yeni dinin sürekliliği ve tebliğini sağlayacak kurumlara ihtiyaç vardı. Medreseler bu anlamda tarihi olarak camiden sonra bu iş için ortaya çıkan kurumlardır.

Medreselerde normal öğretim faaliyetleri dışında daha bir çok ilmi faaliyet de vardı. Buna genel olarak medresenin geniş halk kitlelerine faydalı olma çabası denilebilir. Bu daimi görevliler eliyle ve geçici olarak medreseye dışarıdan davet edilen veya medreseye kendiliklerinden gelen ilim ve fikir adamlarıyla oluyordu²².

18 M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, B. Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C3, Ankara, 1992, s.347-348.

19 Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991, s. 210.

20 Kuban, a.g.e., s.142-143.

21 Naşabi, a.g.m., s.84.

22 Köymen, a.g.e., s.381.

Karahanlı Medreseleri

Karahanlılar dönemi Türk tarihi içinde bir geçiş ve kaynaşma devrinin adıdır. Bu yeni bir medeniyet ve hayat düzenine geçişin de başladığı devredir. Teşkilatlı bir devlet düzeni içinde İslâmi Türk toplumunun mayalanma ortamlarının ilklerindedir. Bu yapı içinde uzviyetin kurumları da tesise başlamıştır. Bunların en önemlilerinden birisi şüphesiz eğitim kurumlarıdır. Karahanlılar müslüman bir topluluk olarak kendileriyle çağdaş Abbasi Devletindeki mevcut medreseleri örnek aldılar. Bu kurumlar kısa bir zamanda ülkenin her tarafına yayıldı. Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun, Yarkent, Kaşgar, gibi şehirlerde medreseler açıldı. Karahanlıların bilime önem vermeleri, bilim adamlarını korumaları nedeniyle toplumun bilgi düzeyi yükseldi. Karahanlı hükümdarlarının medreselerin kurulup yayılmasına önem vermelerinin bilim sevgilerinden başka başlıca iki nedeni daha vardı; Medreselerden yeni müslüman olan Türk boylarının yeni inanışlarını pekiştirme, yeni dinleri ile çelişen eski inanışlarını kaybettirme aracı olarak yararlanmak yani zihniyet değiştirici olarak istifade etmek, medreselerden çevrelerindeki Şiiilere karşı Sünni Hanefi inaçlarını koruma aracı olarak yararlanmaktı²³.

Bu devirde Farabi²⁴, İbn Sina²⁵, Biruni²⁶, Yusuf Has Hacip²⁷, Kaşgarlı Mahmud²⁸ gibi kişiler yetişmiş ve bilim/eğitim konusunda çok değerli çalış-

23 Yahyâ Akyüz Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, 1993, s. 19-20.

24 "Farabi (870-950) Türk Eğitim tarihinde önemli yeri olan bir alimdir. Ona göre eğitimin amacı mutluluğu bulmak ve bireyi toplumda faydalı hale getirmektir. Eğitimin aile reisi, öğretmen ve devlet başkanı tarafından yapıldığını söyler. Öğretim nazari, eğitim ise amelidir. Medreseler meleke kazandırma ve nazari/ ameli birlikteliği olan yerlerdir." Akyüz, a.g.e., s.22.

25 "İbn Sina (980-1037) Eğitimi dünya ve ahirette mutluluk için gerekli görür. Onun için esas olan ahlâk ve fazilettir. Bilimden amaç mükemmelleşme ve Allah'ı bulmaktır. İbn Sina her sınıftan çocuğun eğitim hakkı olduğunu savunmaktadır." Akyüz, a.g.e., s. 26.

26 "Biruni bilimde gözlem ve deneylere dayanılması gerektiğini söyler. Araştırma ve öğrenmede taklit ve ezbercilikle fikir taassubuna karşı çıkmıştır." Akyüz a.g.e., s. 20.

27 "Baba oğlunun yetişmesi için emek verirse/ Oğul o terbiye altında iyi yetişebilir. Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse/ Annesi, babası bundan mutluluk duyar. Beytiyle eğitim konusuna Kutadgu Bilig'den bir yaklaşım getirir." Akyüz, a.g.e., s.31.

28 "Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lügati't-Türk'te bilig, bilge, köl, yügrük, bitig gibi eğitimle alakalı tabirleri azmıştır." Akyüz, a.g.e., s. 34-35.

malarda bulunmuşlardı. Bütün bu mütefekkirler eğitimde fırsat eşitliği, eğitimin ameli yönü, ezbercilik ve taassuba karşı tavrılan ile eğitimi teşvik etmeleriyle çağlarının çok ötesine geçmişlerdir. Ayrıca bütün bu birikim Türklerin medeni olgunluğuna işaret açısından da mühimdir.

Karahanlılar döneminde kurulan medreseler hakkında en geniş malumatı vakfiyesine de sahip olduğumuz Tamgaç Buğra Han İbrahim'in (1046- 1067) 1066'da Semerkant'taki yaptırdığı medresesinden elde etmekteyiz²⁹. Buğra Han'ın bu vakfiyesi II. Yüzyılda ehemmiyet kesb etmeye başlayan vakıf müessesesinin ilk numunelerinden biridir. Böylece İslâmî Türk Vakıf müessesesi "Hakanî Türk" devrinde, Hanefi mezhebi çerçevesinde şekil almıştı. Bu vakfiye Osmanlı devrinin sonuna kadar devam edecek bir prototip teşkil ediyordu. Vakfiye İslâm peygamberinin muhtelif hadisleri ile ve bu meyanda şu hadis ile başlamaktaydı; "Adem oğlu ölünce; şu üçten başka amelleri durur; ölümünden sonra dua eden salih evlad, cari sadaka ve insanlara yol gösteren ilim³⁰. İbrahim Han külliyesi ilim ve marifeti yaymak, terbiye ve ahlâkı takviye etmek için kurulmuştu. Halka din ve edeb dersleri verilmesi keyfiyeti dikkate değer. Külliye'nin kuruluşunun bir maksadı da "havâ ve bidat ehli" denen *heterodox mezheplerin* çoğalmasına karşı olarak, Hanefi ulema yetiştirmektir³¹.

Vakfiye; "Bu mallardan Allah'ın vereceği gelir, öncelikle bakım, onarım ve gelirin artırılmasına, taksitlerin yatırılmasına, bu vakfın kaiminin arzusu doğrultusunda arazide yeni ağaçların dikilmesine, adı geçen medresenin ihtiyaçlarının önceliğine göre hasır kamışlarının ve yazın hasırların, kışın kenevir alınmasına kullanılacaktır."³² şeklinde başlamakta ve öncelikle binanın bakımı ifade edilmektedir. Ayrıca ağaç ekilmesiyle ilgili tavsiye çevreye verilen önemle alakalı olmalıdır.

29 Reşat Genç, Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara,1997, s.138.

30 Emel Esin, "Böri Tigin Tamgaç Buğra Kara Hakan İbrahim'in (h.440-601/ m.1052-68), Semerkand'da Yaptırdığı Abideler", Sanat Tarihi Yıllığı, C.B,1978, İstanbul,1979, s. 38-39.

31 Esin, a.g.e., s.45.

32 Saffet Bilhan, "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi", A.Ü., Eğitim Bilimleri Fak. Dergisi, C.15, 5.2,1982, s.121.

Medresede sünni-hanefi çizgide eğitim yapılması şartı vardır. Bu devletin temel zihniyetini anlamamız açısından da mühimdir³³.

Öğrencilere verilecek burs konusunda adil bir yol izlenmeye çalışılmış ve bursun miktarını öğrencinin durumuna göre müderrisi bırakılmıştır. Ancak bu miktarın 30 dirhemi geçmemesi istenmiştir. Bu muhtemelen o devir için vasat bir miktar olmalıdır³⁴.

Müderrisin ve diğer personeli alacakları maaş tek tek sayıldıktan sonra odalar, tuvalet, aydınlanma, serinleme gibi temel ihtiyaçların giderleri de sayılmıştır³⁵. Medresenin temizlik işleri için ayrı bir tahsisat görülmektedir.

Vakfiyede Ramazan ve Kurban Bayramlarının, Aşure günü gibi dini mahiyetteki günlerin kutlanması için de tahsisat ayrıldığı görülmektedir³⁶.

Vakfiyede görülen en önemli hususlardan birisi de bursların paranın değerindeki iniş ve çıkışlara yani enflasyona endeksli olmasıdır³⁷.

Vakfiyenin sonunda çağını aşan bir hüküm bulunmaktadır. Kaimin ölmesi halinde yerine başka birinin atanması gerekir. Bu atanmanın yapılması, öğretim üyesi, fakih ile Semerkand'da fetva verme düzeyinde olan bilim adamlarının kararı ile olur ve seçilen kişi inanç sahibi, ahlâklı olmalıdır. Eğer öğretim üyesi bulunmuyorsa kaimin ataması, Semerkand valisi tarafından yapılır. Bu atamanın hükümdar tarafından yapılması yasaktır. Bu tavır siyasetin mali güçle birleşerek bilim üzerinde muhtemel baskısına imkan tanımayan bir yaklaşımdır. Böylece medrese vakıf gelirleri sayesinde mali özerklik, hükümdarın uzak tutulmasıyla idari ve bilimsel dokunulmazlığa kavuşmuştur³⁸.

Karahanlılar devrine ait bulabildiğimiz diğer bir medrese ise; Buğra Han (1033-1056) zamanında bütün hanefi hukukçularının mercü, Buhara'da hukuk tedrisatı ile meşgul olan ve Şemsü'l-Eimme ünvanını hak eden Abdulaziz b. Salih el- Halvanî (ö. 1057) adlı Türk hukukçusu olmuştur. Tabir-i caiz ise Hanefi mezhebinin ikinci İmamı Azamı'dır. Yüzlerce hukukçu yetiştirmiştir. Halvanî medresesinin yetiştirdiği talebeler, asırlarca Hanefi fıkının erişilmez

33 Bilhan, a.g.e., s.121; Genç, a.g.e., s.138.

34 Bilhan, a.g.e., s.121; Genç, a.g.e., s.138.

35 Bilhan, a.g.e., s.122; Genç, a.g.e., s.139.

36 Bilhan, a.g.e., s.121; Genç, a.g.e., s.139.

37 Bilhan, a.g.e., s.124; Genç, a.g.e., s.141.

38 Bilhan, a.g.e., s.124; Genç, a.g.e., s.142.

hocaları olmuşlardır. Halvanî medresesi daha sonra bahsi geçecek olan Nizamiye medresesi kadar mühimdir³⁹.

Karahanlı hükümdarı Muhammed Arslan Han zamanında Dervazce mahallesinde, Ebu Leys caddesinde eskiden iki hamamın bulunduğu yerde bir saray yaptırıldı. Sultan sonradan bunu medreseye çevirtmiştir⁴⁰. Karahanlılar devrinde Kadı Aİi oğlu Hasan medresesi bilinen yapılardandır⁴¹. İbrahim Tamgaç'ın oğlu Şemsü'l-Mülk babası için Şahzinde adında ya da orada bir medrese yaptırmıştır⁴².

Selçuklu Medreseleri

İslâm dünyasında medrese inşası mescid inşası kadar önemli görülmüştür. İmamü'l-Harameyn Cüveynî'nin babası Abdullah Cüveynî medrese açılmasını mescid yapımına tercih ediyordu. Selçuklular da bunu devam ettirmişlerdir. Medresenin inşasının kutsal sayılması müderrisin ilmi, idari muhtariyeti, şahsi masumiyeti; medresenin mali bağımsızlığı yanında medrese binasının da tecavüzden masum sayılmasına yol açmıştır⁴³.

Selçuklu Sultanı, emir, beyleri ile hatunları ilim, edebiyat, sanatın hamisi olarak büyük hizmetler yapmışlardır. Melikşah, Sancar, Nizamülmülk bunlardır. Alim, filozof, riyaziyeci, tabib, sanatkar, edip vesairelerin çoğu Selçuklu sarayına mensuptur veya onların himayesini görmüşler veyahut onların vakfettikleri müesseselerde yetişmek imkanını bulmuşlardır. Alparslan kendisine has iradın bir kısmını fakirlere dağıtırken onda birini de ilim adamlarına sarf ediyordu. Saray ve muhiti alim, şair, tabib, filozoflarla dolu olan Sultan Sancar'ın rivayete göre bir defada beş günde yaptığı ihsanlar 700000 dinar nakit, 1000 atlas elbise pek çok vesair kıymetli eşya vardı⁴⁴.

39 Halil Cin, Ahmet Akgündüz, Türk-İslâm Hukuk Tarihi, C.1, İstanbul,1990, s.130; Ayrıca bkz. Yusuf Ziya Kavakçı, XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverâ-ünnehr İslâm Hukukçuları, Ankara,1976, s. 40.

40 V. V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara,1990, s.117.

41 Genç, a.g.e., s.140.

42 Kavakçı, a.g.e., s.3.

43 Köymen, a.g.e., s.361.

44 Turan,a.g.e., s. 329-330.

İlme ve ilim adamlarına böylesine önem veren Selçuklular ilmi faaliyetin mekanı olan medrese inşasından da hali olmamışlardır. Selçuklu medreselerinin kuruluş sebepleri ameli ihtiyaçları ve devlet menfaatleri ve sünni olmayan ideolojilere karşı savunma tedbirleridir. Ameli ihtiyaç fakir öğrencilere de okuma imkanı sağlamaktır. Yüksek öğretimde fırsat ve imkan eşitliğinin devlet eliyle bir dereceye kadar sağlamak yalnız o zaman için değil, bugün için de ileri bir davranıştır⁴⁵. Selçuklular başlangıçta devrin sünni fakihleri, hukuk bilginleri için tahsisat ayırmak, zahidler için imaretler açmak suretiyle devlete bağlı bir manevi kuvvet cephesi teşkiline çalışılırken, nihayet büyük ilim ocakları medreselerin kurulmasıyla devlet ölçüsünde kadrolaşan bir öğretim sistemine girilmiş oldu⁴⁶. Büyük Selçuklular döneminden başlayarak medreseler bütün İslâm dünyasına yayılmakta ve “görevli sınıfını” yetiştiren resmi kurumlar durumuna gelmekteydiler⁴⁷. Selçuklular sapıklık ve din dışı kabul ettikleri inançlara karşı, halkın zihnine hür düşüncüyü yerleştirebilmek için bir karşı faaliyetle harekete geçmekten başka çare olmadığını anladılar. Bu karşı faaliyet de ilmi yaymakla mümkün olacaktı. Böylece topluma gerçek dini öğrenme imkanı sağlanacaktı. O zaman doğru ile yanlış, iyi ile kötü fark edilecek ve ona göre hareket edilecekti.

Bütün bunları yapmak için de dini esas ve prensipler ile gerçeklerini öğretecek kuruluşlara ihtiyaç vardı⁴⁸. Bu kurumlar zaviyeler ve medreseler olacaktı.

İlk Selçuklu medresesi Tuğrul Bey zamanında Nişapur'da kurulmuştu. Sultan burayı ele geçirdiğinde Saraçlar pazarının yakınında bir medrese inşasını emretmişti. Ayrıca veziri Kündiri Merv'de bir medrese açmıştı. 1046'larda seyyah Nasır-ı Hüsrev şehre geldiğinde medrese inşa edilmekteydi⁴⁹.

45 Köymen, a.g.e., s. 355; “Zekeriya Kazvini'ye göre Sultan Alparslan, Nizamülmülk ile Nişapur'da camiin kapısında perişan gençleri görünce sebebini sormuş: vezir de ona; “Bunlar insanların en şereflileri olup dünya zevki bulunmayan ilim talipleridir.” cevabını vermiş. Bunun üzerine Sultan kendilerine bir yurt inşasını ve maaş bağlanmasına emretmiştir.”, Turan, a.g.e., s. 332.

46 İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1992, s. I 15.

47 Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1994, s.246.

48 Ziya Kazıcı, İslâmi ve Sosyal Açısından Vakıflar, İstanbul, 1985, s.126.

49 M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul, 1976, s.120.

Selçuklu Devleti'nin alimler ve talebe için vakıf suretiyle meccani tahsil-lerini temin eden teşkilatlı medreseleri Alparslan zamanında Bağdat'da 1067'de Nizamiye Medresesi'nin inşasıyla başlamış ve süratle bütün İslâm ülkelerine yayılmıştır. Artık sultan, vezir, beyler ve hatunlar birbirini takip etmekle bu faaliyet büyük bir hız kazandı. Nizamülmülk zamanında Bağdat'dan sonra İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul, Amul gibi büyük merkezlerde kurulan ilk medreselerde Nizamiye adını almış ve sonradan diğer isimlerle başka medreseler vücut bulmuştur⁵⁰.

Nizamülmülk'ün medreseleri kurarken gayesi devletin temellerini sağlamlaştırma, özellikle ilim ve din adamlarının genellikle bütün halkın yabancı soydan Selçuklu hükümdarlarına içten bağlanmasını sağlamaktı. Nizamülmülk'e göre din adamları (ilim adamları) ordusu devlet ordusundan daha kıymetlidir. Zira hükümdar ve ordu onların himayesindedirler; onların dualıyla yaşamakta ve başarı sağlamaktadırlar⁵¹.

Melikşah, Nizamülmülk'ün Eşariler ile Hanbeliler arasında münakaşalardan sonra kavgalar başlayınca Bağdat'a, Ebu İshak Şiraziye gönderdikleri mektupta Nizamiye medresesini bir mezhebi korumak için değil ilmi himaye etmek ve yükseltmek gayesi⁵² ile kurduklarını mezhepler arası bir tefrik siyaseti gütmediklerini belirten ifadeleri din ve fikir hürriyeti hakkındaki durum kadar Nizamiye'nin kuruluş gayesi ile ilgili olarak da bilgi vermektedir⁵³.

Bağdat'daki Nizamiye medresesi Müslüman eğitim tarihinde özellikle önemlidir; bunun nedeni orjinalliği ya da farklı bir amaçla kurulması değil,

50 Turan, a.g.e., s.332.

51 Köymen, a.g.e.,1992, s.352

52 Kaynaklar, Nizamülmülk'ün, mezhepleri farklı olsa da alimleri tekrim ettiğini, alimleri, edipleri ve şairleri koruduğunu, bu yolda medreseler kurduğunu ve bu medreselere vakıflar tahsis ettiğini yazmaktadırlar, Kemaleddin İbnü'l-Adim, Buğyatü't-Taleb fi Tarih Haleb, (Selçuklularla İlgili Hal Tercümelere), Yay. Ali Sevim, Ankara,1976, s. 90-91.

53 Turan, a.g.e., s. 326; Bu birlikteliği sağlamak için medreselerin mimarisi de buna uygun inşa edilmiştir. İran'da Büyük Selçuklu medreseleri ortada kare bir avlu etrafında dört eyvanlı ve köşelerde odaları olan yapılardır. Böylece bunlar dört sünni mezhebi içine alacak şekilde yapıyordu. Bu dört eyvan şeması Türk mimarisinde ilk defa Gazneli Sultan Mahmut'un (998-1030) Afganistan'da Daniel Schlumberger tarafından keşfedilen Leşkeri Bazar sarayında kullanılmıştır. Oktay Aslanapa, "Ortaçağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri", Türk Kültürü, s.12,1963, s.36.

İslâm aleminin doğu kesiminde eğitim kurumlarının ilk kez geniş kapsamda devletin bir fonksiyonu haline gelmeleridir⁵⁴. Bağdat Nizamiyesi'nin konuları ve programları esas alınarak başta Osmanlılar olmak üzere bütün İslâm dünyasında yüzyıllarca takip ve tatbik edilmiştir. İslâmi ilimleri yanı sıra filoloji, matematik, astronomi gibi müsbet ilimler de tahsil ediliyordu. Bağdat nizamiyesi yeryüzünün ilk üniversitesi kabul edilmektedir⁵⁵.

Selçuklular himayesinde Sünni İslâmın başarısını her şeyden önce devlet desteğine bağlamanın yanlış olacağı konusunda kanaâtler vardır. Ancak buna karşı, tersine yeni devlet siyaseti, halkın çoğunluğu arasında önceden kökleşmiş olan eğilimleri benimsedi. Fatimilerin ve Büveyhilerin propagandası Şia'yı yaymaya yetmemiştir şeklinde izahlar bulunmaktadır⁵⁶.

Selçuklu kadınlarının da eğitim kurumları açtığı görülmektedir. Mesela, Çağrı Bey'in Hatice Arslan Hatun'un Bağdat ve diğer bölgelerde pek çok hayır kurumu ve medreseler inşa ettirdiği bilinmektedir. Türkan Hatun Bağdat'da bulunduğu yıllarda kendi adıyla anılan bir medrese yaptırmıştır. Bu yapı Selçuklular devrinde Hanefiler için yaptırılmış üçüncü medresedir. Selçuklu hatunlarından İsmet Hatun Bağdat'da bir medrese yaptırmıştır⁵⁷.

Selçuklular Devrinde İran'ın kahir ekseriyeti Sünni olduğu halde Kum ve Kaşan şehirleri Şii idi ve buralarda medreseler inşa etmişlerdi⁵⁸

Eyyubiler ve Selçukluların eğitime desteğiyle, önceki sünni kurumları yeni açılan medreselere tayin edilen önemli sayıda bir bilginler zümresi yetiştirmiş bulunuyordu. Bunlar zamanla, belirli bir ders programının ortaya konmasıyla neticelenen hem çeşitli dini disiplinler üzerine yazılmış ders kitaplarının nüvesini, hem de her şeyden önce karakter, öz nitelik, ve sosyal mevkileri ile İslâm toplumunda seçkin bir sınıf haline gelen ulemayı oluşturdular. Bu medreselerin ilkleri ifade ettiğimiz gibi Bağdat'ta kuruldu⁵⁹.

54 Naşabi, a.g.m., s.93.

55 Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, İstanbul, 1989, s.209.

56 Rahman, a.g.e., s. 256.

57 Müjgan Cumbur, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı", Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı, C.9, 526, s. 90-94.

58 Turan, a.g.e., s.330.

59 Rahman, a.g.e., s. 256.

Selçuklular devrinde her medresenin bir kütüphanesi ve şehirlerin umumi kütüphaneleri vardı. Selçuklu devletinin kuruluşundan meliklerin merkezi ve Sultan Sancar'ın altmış yıl payitahtı olan Merv, devrin muazzam bir kültür ve medeniyet şehri haline gelmişti. Burada 12000 cilt kitap bulunan ve beheri 200 dinar kıymetinde olan kütüphaneler vardı.¹³ Yüzyılda şehirde on adet kütüphane bulunuyor ve bunlardan rehinsiz kitap alınabiliyordu⁶⁰. Medreselerdeki kütüphanelerde ince ve şumullü fihrist vardı. İbnü'l-Cevzi bunu görmüş ve Nizamiye medresesine vakf edilen kitapların altı bin civarında olduğunu söylemiştir⁶¹. Kütüphanelerde ilmi ve idari işlere bakan Hazin(müdür), kitapların tercümeleriyle uğraşan mütercimler, kitap yazım ve çoğaltılmasıyla ilgili müstensihler, kitapların cilt ve bakımlarıyla uğraşan mücellidler ve kütüphaneden yararlanmayı bilmeyenlere yol gösteren münaviller vardı⁶².

Selçukluların furu'u mahiyetindeki devletlerde de ilim faaliyetlerinin olduğu ve medreselerin inşa edildiği görülmektedir. Mesela, Kirman Selçuklularında Melik I. Turan Şah Kirman'da bir medrese yaptırmıştır. Takipçisi Melik I. Aslan Şah Kirman Şehirlerinde medreseler yaptırmıştır. Hanımı Zeytun Hatun Kirman'da bir medrese yaptırmıştır. Melik I. Muhammed Berdesir, Bem, Cıruft şehirlerinde medreseler yaptırdı. Ayrıca, o, Mescid-i Melik'te kütüphane yaptırdı. Burada fen bilimleri ile ilgili 5000 kitap vardı ve hepsi vakıftı. Yine Selçuklu ileri gelenlerinden Müeyyidüddin Reyhan Kirman da medrese yaptırmıştı⁶³.

Türkiye Selçuklu Medreseleri

Türkiye Selçukluları da medreseler konusunda kendilerinden önceki geleneklerin devamcısı olmuşlardır. Karahanlılardan beri devam ettirilen eğitim geleneği, Büyük Selçuklular vasıtasıyla ve Anadolu'ya Türkistan eğitim geleneği ile birlikte hicret eden alimler eliyle intikal etmiştir. Anadolu'nun fethini

60 Turan, a.g.e., s.334.

61 Çelebi, a.g.e., s.148.

62 Çelebi, a.g.e., s.152.

63 Erdoğan Merçil, "Kirman Selçuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, İstanbul, 1989, s. 288.

müteakiben buranın İslâmi Türk toplumunun yaşayışına münasip bir hal alması için gerekli müesseselerin kurulmasına başlamışlardı. Böylece Anadolu *Türkiye* olmuştur. Bu müesseseleşme esnasında kılıçla olan fetihler kadar kültürel fethede de önem verilmiş ve bunun alt yapı kurumları oluşturulmuştur. Bu cümleden eğitim kurumları Anadolu'nun her tarafında vakıf geleneğiyle mürtebit olarak kurulup gelişmiştir.

Burada medreselere dair ifade edilmesi zaruri bir konu; komşu çevrelere ait şekillerin Selçuklu eserlerinde yer almasının, çağrışımlara yol açan benzerlikler doğurmasının, bunların amaçlanan ifade hizmetinde veya fonksiyonel uygunluk sebebi ile kullanılma imkanları bulmalarından olduğu hakikatidir. Yoksa her defasında bir etkilenmeden bahsetmek, çıkmaz yollara saptırıcı olabilir⁶⁴. Filhakika Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, bir yapı faaliyeti alanı ile karşılaşmamışlardır. Tam aksine, kendileri böyle bir yapı alanını tekrar ve zamanla oluşturmuşlardır. On birinci yüzyılın Bizans Anadolu'su bazı bölgeleri dışında, bir mimari faaliyet sahnesi değildi. Türklerin gelişi ile yapılaşma yeniden canlanmış kabul edilse, hızla tekrar eser kadroları kurulduğu ve yetiştirildiği düşünülse dahi, Selçuklular Haçlı Seferleri'nin de sebep olduğu bir gecikme ile ancak On ikinci yüzyıl sonunda bir mimari çevre oluşturabilmişlerdir. Artukoğulları, Danişmendliler, Saltukoğulları ve Mengücekliler kendi bölgelerinde bu çalışmaya daha önce başlayabilmişlerdi. Yalnız bu bölgede kalan ve az yapılı bir faaliyettir. Selçukluların On üçüncü yüzyıldaki büyük yapı programlarına şüphesiz yararı olmuştur, sanatçı ve yapı ustası yetişmesini herhalde hızlandırmıştır⁶⁵. Bu anlamda dış yapısı gelişen müessese iç yapılanmasıyla da oluşmuştur.

Türkiye Selçuklularında ilk medreseler ifade ettiğimiz gibi siyasi istikrarın teessüsü ile kültür faaliyetlerinin başladığı II. Kılıç Arslan devrinde kurulmuştur. Kılıç Arslan Konya ve Aksaray'da ikinci medrese yaptırdı. Altın Apa'da Konya'da bir medrese yaptırmıştır.14. Yüzyılda Aksaray medreselerinden yetişen alimler Suriye ve Mısır'da bile büyük itibar görmüşlerdir. Medreselerde Hadis, tefsir, fıkıh okutuluyordu. Cacaoğlu medresesinde heyet de

64 Semra Ögel, *Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler*, İstanbul, 1986, s. 46.

65 Ögel, a.g.e., s. 44.

okutulmaktaydı⁶⁶. Kayseri'deki Çifte Medrese, Gıyaseddin Keyhüsrev'in Tıp medresesi, Gevher Nesibe Şifahanesindeki medrese, Sırçalı medrese, Taş medrese, Sahibiye medresesi, Hacı Kılıç medresesi, Gök medrese, Buruciye medresesi, Boyalı Köy medresesi, Ertokuş medresesi, Cacabey medresesi başlıca medreselerdir⁶⁷. Selçuklu devlet adamları gibi hatunlarında yaptırdığı medreseler vardır. Mahperi hatun Kayseri'de bir medrese yaptırmıştır. Melike adlı hatun Ankara'da Hatun veya Kara medreseyi yaptırdı. Kırşehir'de 1270'de Efray Hatun yaptırdığı medrese vardır. Huand medresesi bu dönemin önemli medreselerindendir⁶⁸.

Medreseler geleneğine uygun olarak vakıflarla idare ediliyordu. Medreselerin bina, personel, öğrenci durumlarını muhtevî vakfiyelere mevcuttur. Bunların hayırseverlik duygusunun dini endişe ile imtizacının en önemli vesikalıdır. Bu vakfiyelerden medreseler hakkında genel bilgi edinebilmekteyiz. Bu medrese vakfiyelerinden örnek olarak Cacaoğlu Nureddin'in⁶⁹ Kırşehir'de yaptırdığı imaretin vakfiyesini görmekteyiz. Cacaoğlu vakfiyesinde medresede bulunan müderris ve müderrislerin maaşları belirlenmiştir. Medresede 14 öğrenciye burs verildiği ve bunların değişen oranlarda olduğu görülmektedir. Burada bursların dağıtımında adaletin göz önünde tutulduğu görülmektedir. Medresede öğrenim en fazla beş sene kalınabilmektedir. Vakfiyeden öğrencilerin yatılı kaldıkları anlaşılmaktadır. Hatip, duahan, imama belirli tahsisat ayrılmıştır.

66 Faruk Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", A.Ü., D.T.C.F. Dergisi, C.XX, S3-4, Temmuz-Aralık 1962, s. 224.

67 Oktay Aslanapa, Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Ankara, 1991, s.82-91; Kuran, a.g.e., 44-90; Turan, a.g.e., s.123.

68 Cumbur, a.g.e., s.613.

69 "Adı geçen vakıf o daima yüksek olsun- bu mülklerin hepsini de, ilim öğrenmek isteyen öğrenciler için bina etmiş olduğu medreseye vakfetti. Medresede Cuma namazı kılınma ve hutbe okunmasını şart etti ki, maksadı Yüce Allah'a huzurunda derece ve onun rızasını kazanmaktır. Allah onun ve ondan önce geçip gidenlerin amellerini kabul eylesin. Bu vakıfların gelirleri yukarıda geçen medreseden başka misafir kalan yoksullar, sofular, zahidler ve yoksullar için kurulan zaviyenin ve Kur'an okumayı öğreten çocuk mektebinin ihtiyaçlarına da harcar. Bu medrese zaviye ve mektep birbirine bitişik olup, Allah tarafından korunmuş olan Kırşehir'in dışarındadır." Ahmet Temir, Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara, 1989, s.131.

Medresede birde kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. Bu kütüphanedeki kitapların vakfedilmiştir. Burası Pazartesi ve Perşembe günleri açıktı ve medresede yaşayanlarla dışarıdan güvenilen kişilere rehin karşılığı kitap da verilmektedir. Temizlikçi, nakip gibi görevlilere tahsisat ayrılmıştı. Vakfiyede önemli bir şart yetimlerin ve fakirlerle muhtaçların çocuklarını meccanen okutulması şartı vardır. Bu da eğitimde fırsat eşitliği ortamını hazırlamakta, ayrıca toplumda sınıf bilincine dayanan bir ayrımcılığın da olmadığını gösterir.

Vakfiyede mülahaza edilen diğer bir hususiyet İskilip yazmasındaki vakıf gelirleri eksilir ve azalırsa bu eksiklik müstehaklar arasında fark gözetilmeden eşit olarak bölünür ibaresidir. Bu paramın değerindeki azalma ve artma (enflasyon) durumuna karşı alınmış adalet merkezli bir karardır⁷⁰.

Türkiye Selçukluları devrinden elimize ulaşan diğer bir vakfiye Şemseddin Altun Apa'nın vakfına aittir. Selçuklu devlet adamlarından Şemseddin Altun-Apa vakıfları içinde bir de medrese bulunmaktadır. Vakfiye 1202 yılında yazılmış olup, medrese, kervansaray, fakir ölülerin gömülmesi ve muhtedilerin ihtiyaçları hakkındaki hükümleri havidir. Altun-Apa medresesinde mütevellî, nazır, müderris ve muid'in maaşları belirtilir. Bu vakfiyede de diğerleri gibi müderrisin Hanefi olması şartı vardır. Daha sonra öğrencilerin paralan(burs) ile ilgili miktarları sayılmıştır. Medresede otuz sekiz adet talebe vardır. Beş yıl içinde temayüz edemeyen talebenin medreseden çıkarılıyordu.

Öğretim üyesi ve öğrencilerle ilgili açıklamalardan sonra medresenin aydınlanma, ısınma ve mutfak gibi gider kalemlerine tahsis edilen miktarlar ifade edilmiştir.

Medresede bir kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. Her sene yüz dinar ile layık kitaplar alınıp vakfedilmesi, isteyenlere (hazinü'l-kütüp) kütüphanecinin kitabın değeri karşılığı ödünç verebileceği ifade edilmektedir⁷¹.

Bu devre ait diğer bir vakfiye Selçuklu devlet adamlarından Celaleddin Karatay'ın 1251 tarihinde Konya'da yaptırdığı medresenin vakfiyesinde yine Hanefi mezhebinde bir müderrisi şart koşup vakfiyenin binası ve odaları için yapılacak harcamaları ifade ettikten sonra müderris ve muid ile personelin tah-

70 Temir, a..g.e., s.133-134.

71 Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Belleten, C.XI, 1947, s.202.

sisatından bahsedilmektedir. Bu vakıfta öğrenci burslarının dağıtımı müderrise bırakılmıştır. Bu vakfiye yapı itibariyle ananevi yapıyla örtüşmektedir⁷².

Mübarizeddin Ertokuş'un Antalya'da vakfettiği tahsisat içinde yaptırılmış olan müderris ve talebeler için tahsisat ayrıldığı bu medrese vakfiyesinin bize verdiği bilgilerin tamamıdır⁷³.

Anadolu Selçukluları devrinde tespit edilebilen 100 kadar umumi ve hususi kütüphane vardı. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alaeddin Keykubat'ın, Fahreddin Ali, Sahip Ata kütüphanesi, Sahibülazam Mugiseddin kütüphanesi, Sahibülazam Fahreddin Salgır kütüphanesi, Sahibülazam Ziyaüddin Emir Mahmud kütüphanesi gibi devlet adamlarının kütüphaneleri, Alaüddin Ata Melik, Şemsüddin Mehmet, Sultanü'l-Etibba Muinüddeve kütüphanesi, İnalç Bey kütüphanesi, Sahib-i Divanü'l-İstifa Mehmet b. el-Hasan el-Müstevf kütüphanesi gibi hususi kütüphaneler bunlardan bazılarıdır⁷⁴.

Anadolu Selçuklu medreselerinde daha çok bir ihtisaslaşma görülür. Medreselerde okutulan konulara göre Daru'l-Hadis, Fıkıh medresesi, Tıp medresesi şeklinde sınıflanmıştı. Mesela, Konya'daki İnce Minareli medrese (1258) bir Daru'l-Hadis, yine Konya'da Sırçalı medrese (1242), bir fıkıh medresesi, Kayseri'deki Çifte medresenin doğu bölümünde bir tıp medresesi vardı⁷⁵. Medreselerde okutulan dersler ananevi karakterdeydi. Elimizde hukuken bir resmi vesika da bize bu konuda bilgi vermektedir. Burada "Selçuklu Sultanı saltanat tahtı civarının alim ve fazıl kimselerle dolu olmasını arzu ettiğini, etraftan ilim ve fazıl ile meşhur bulunan Nizameddin el-Hocendi'nin daima padişahların meclis ve sohbetlerinde bulunduğunu; ilm-i lisan ve yazı fenlerinde imtiyaz kazandığını, bu sebeplerle ona büyük mansıplardan biri olan sultan üstadlığı mansıbını layık görüp, huzur ve meclislerde bulunmasını, bu münasebetle de

72 Osman Turan, "Celaeddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Belleten, C. XII, 1948, s.142.

73 Osman Turan, "Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi", Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Belleten, C. XI, 1947, s.424.

74 Süheyl Ünver, "Anadolu Selçukluları Zamamnda Umumi ve Hususi Kütüphaneler", Atatürk Konferansları, II, 1967-68, Ankara, 1970, s.8-18; Sivas'taki Buruciyye medresesinin bir kütüphanesi ve kütüphane memuru bulunduğu bilinmektedir. Turan, a.g.m., 1947, s. 202.

75 Kuran, a.g.e., s. 4.

lâkablarına Üstadu's-Saltanatı'l- Muazzama lakabının ilave edildiği ve bu vazife icabı hüccet, irşat, talim ile uğraşp kitabet, muhaberat, hesap, tarih ve sair münasip gördüklerini öğretmesi ve tayin edilen maaşa tasarruf etmesi" beyan edilmektedir⁷⁶.

Türkiye Selçuklu medreseleri de ifade ettiğimiz sembolik yapılanmayı aksettirmişlerdir. Yapılarda, dini ifadeler ve Türkistan menşeli etkilerin mevcudiyeti görülmektedir. Türkiye Selçuklu medreselerinin eyvanlarının iki yanında bulunan odalara bağlantısı orta alana açılarak sağlanırdı. Bu merkeze yönelme, mekanlar arasında bir ortak bağ oluştururdu. Bu dört eyvanla avlunun yapı içinde özel bir düzen almasını önlerdi. Merkezi avlulu dört eyvanlı plan şemasına yüklenen anlam, dört ana yönü birbiri ile kesen, iki eksen üzerindeki eyvanlarca vurgulanarak, bir merkez etrafında dengeli simetrik bir bütün oluşturmakta, ifade edilen Birlik ilkesine uyulmaktadır⁷⁷. Bu Türkistan merkezli iç mekan tasarımı Fustat kazılarının gösterdiği gibi Tolunoğulları döneminde Batıda uygulanmaktaydı⁷⁸. Paralel gelişme Anadolu'da da yaşanmıştır.

Eyvanın orta avluya bağı, bu bağın öteki odalarından çok daha fazla olması, iç ve dış mekanı en etkili tarzda bağlayan ilişkidir. Avlunun örtüsü gökyüzüdür, yapının içine alınmış bir dış mekan parçasıdır. Uçsuz bucaksız bozkır ve kapalı çadırın küçük evreni tezadı içine sinmiş olan Türklerde, galiba bu planın böylesine tutulmasının sebebi de, bu kadar rahat kurulabilen bu iç-dış mekan ilişkisidir. Geceleri yıldızlı gökyüzünü üstünde görmeyi, açıkta imiş gibi, ama korunmuş olarak sağlayan bir ilişkidir⁷⁹.

Anadolu Beyliklerinde Medreseler

Bu dönemde zaviyeler ile Medreseler arasında sıkı münasebetler olmuştur. Dindar kimselerin camide, minarede veya eskiden damda veya civar yapı-

76 Osman Turan, Türkiye Selçukluların Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara, 1988, s.58.

77 ÖSel, a.g.e., s. 61-63; Oktay Aslanapa, "Tarih Boyunca Türk Öğretim Müesseseleri", Türk Kültürü, S.18, 1964, s. 98.

78 Kuban, a.g.e., s.144.

79 Ögel, a.g.e., s. 64.

larda yatıp kalkması olağan bir şeydi. Aynı zamanda ders okunmakta veya murakabeye dalmakta kullanılan hücreye zaviye denilmişti.⁸⁰ Bu ifade edilen yapı Zaviyeli veya Eyvanlı camiler olarak isimlendirilen teşkilatta görülmektedir. Bu tip, özellikle Osmanlılarda geliştirilen en yaygın ve yeni cami şeklinde belirir. Buralarda sayıları değişen dervişlerin barınması, ibadet ve din dersleri için kullanıldıkları kabul edilen odalar (hücreler) vardı⁸¹. Cacaoğlu vakfiyesinde vakıf olan medrese, zaviye ve mektebin bitişik olduğundan bahsedilmekte olması bu görüşü desteklemektedir.⁸²

Bir eğitim kurumu olarak camii medrese sözlü geleneğin yaşandığı göçebe Türk toplumundan, yazılı geleneğin hakim olduğu şehir hayatına geçişte bir vasita olmuştur.

Tasavvufda olduğu gibi medreseler konusundaki en önemli değişiklik Büyük Selçuklular devrinde olmuştur. İfade edilen Nizamiye medreselerinin kuruluşundan sonra İslâm dünyasının hemen her bölgesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin başlayıp geliştiği buna paralel olarak da medreseleri kurulduğa anlaşılmaktadır. Bu bakımdan beylikler dönemi Anadolu mıntıkası bu genel kaidenin dışında tutulamaz. Anadolu Selçukluları ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hakim olan Türkmen beyleri Anadolu'da daha sonra Osmanlı medreselerine mahrec olacak müesseseleri tesis etmişlerdir. Bu medreselerin en eskisi Konya'da II. Kılıç Arslan zamanında yapılmış olan ve ipekçi diye meşhur Altun Aba medresesidir. Bundan başka yine Konya'da Şerif Mesud Medresesi (1241), Sırçalı medrese (1242-43), Karatay medresesi (1251-52), Kayseri'de Sahibiye medresesi (126?-68), Sivas'ta Gök medrese (1271-72), Tokat'ta yine Gök Medrese (1275-76) bu medreselerden bazılarıdır.⁸³

Anadolu Beyliklerinde medreseler için vakıflarda tahsisat olduğunu görüyoruz. Medreselerin tüm ihtiyaçları bu vakıflar ile karşılanıyordu. Mesela, Germiyanoglu II. Yakup Bey'in vakfiyesinde müderris ve talebeler için bir pay ayrılmış olup; bu medresenin dokuz hücresi olup vakfiye mucibince her odada leyli bir talebe bulunmaktadır. Talebeye günde bir akçe ile yılda şehir mudiyile

80 Johs Pedersen, "Mescid", İ.A., c.8, İstanbul, 1993, s.59.

81 Gönül Öney, Beylikler Devri Sanatı, (1300-1453), Ankara, 1989, s.13.

82 Temir, a.g.e., s.132.

83 Kazıcı, a.g.e., s. 239-240.

bir mud buğday ve iki kağı arabası odun ve her gün iki kap yemek ve dört ekme verilmektedir. Talebeden hasta olanlara hekim getirilip tedavi ettirilmesi ve ilaç paralarının ödenmesi, hastalardan biri vefat ederse kefenlenip defin edilmesi vakfiyeye konulmuş ve para tahsis edilmiştir.⁸⁴ Yine Çandaroğlu İsmail Bey vakfında bir medreseye yer ayırmıştır. İsmail Bey vakfiyesinde ulum-ı edebiyeye ile tefsir, hadis, kelim ve hanefi fihına vakıf ve mütehasıs bir alim müderris olacaktır. Medreseye devam eden talebeye beş akçe yevmiye ile her birilerine ekme, ev, yemekten kafi miktarda yiyecek verilecektir. İmaret semtindeki mahallelerin çocuklarını okutmak için vakfiyeye ayrıca bir muallim tahsisatı konmuştur.⁸⁵ Bu sonuncusu sıbyan mektebi muadili olmalıdır. Bu dönemde ilme ve ilim adamına önem verildiği görülmektedir. Karamanoğlu İbrahim Bey 1432 tarihli vakfiyesinde; İmarete gelecek olan ilim adamlarıyla irfan sahibi zatlara müteveli hürmet göstererek onlara simit ve çörekler ve nefis yemeklerle üç gün fevkalade ikram edilip, hayvanlarına da arpa ve yulaf verilmesini istemiştir.⁸⁶

Hız. Peygamberin ilim adamı yetiştirmeye teşvik eden ve bu tür faaliyette bulunanların amel defterinin kapanmayacağını ifadesinin de etkisiyle sultanlar, vezirler, beyler, hatunlar ve zenginler medrese açma hususunda birbirleriyle yarışmışlardır. Bu düşüncelerle Anadolu'da Beylikler döneminde pek çok medrese inşa edilmiştir.⁸⁷ İslâm eğitim ve kültür hayatında büyük rolü olan medreseler yaptıran bu kişilerin mali durumuna göre imaret, kütüphane, hamam gibi diğer müesseseler de ilave edilerek yapılyordu⁸⁸. Bunlara misal olarak Orhan Gazi'nin İznik fethini müteakip yaptırdığı medrese⁸⁹, Mentеше oğulları tarafından Orhan bey zamanında Peçin Yelli veya Kepez medresesi (1344-45), Peçin'de İlyas Bey tarafından Kara Paşa veya İlyas Bey Medresesi, Melik en-Nasır

84 Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1988, s.233.

85 Uzunçarşılı, a.g.e., s.234.

86 Uzunçarşılı, a.g.e., s.233.

87 Kazıcı, a.g.e., s.232.

88 Kazıcı, a.g.e., 1985, s.125

89 Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., c.I, s.62; Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Haz. Nihal Atsız), Ankara, 1985, s.47,

Muhammed Bey tarafından Kayseri’de Hatuniye Medresesi yaptırılmıştır.⁹⁰ Yine aynı dönemde kitabesinden Ahmed Gazi tarafından yaptırıldığı anlaşılan Peçin Ahmed Gazi Medresesi vardır.⁹¹ Aydın oğulları devrinde ilimle yakından ilgili olan Aydın oğlu Mehmet Bey tarafından bir medrese yaptırılmıştır. İbn-i Melek medresesi bu devirde yapıldığı anlaşılan bir medresedir.⁹² Çoban oğulları zamanında Taşköprü’de Muzaferriddün Yavlak Arslan medresesi yaptırılmıştır.⁹³ Karaman oğulları devrinde de pek çok medrese yaptırılmıştır. Yahşi Bey tarafından yaptırılması muhtemel Zinciriye medresesi, Alaeddin Bey’in zevcesi Nefise Hatun tarafından yaptırılan Hatuniye medresesi, Bedrüddin Mahmut tarafından yaptırılan Obaköy medresesi, Emir Musa tarafından yaptırılan Enenek Tol medresesi bunlardandır.⁹⁴ Saruhan oğullarından İsa Bey bir medrese yaptırmıştır.⁹⁵ Hamid oğulları devrinde Burdur’dan Muzaferriddün Mustaf Bey bir medrese yaptırmıştır. Dulkadir oğulları devrinde Maraş’ta Alaüddeve Bozkurt Bey Bektutiye medresesini, Nasıreddin Mehmet Bey Kayseri Hatuniye medresesini yaptırmıştır. Ayrıca Kadırlı, Bahçe, Antakya, Andırın, Bozok, Elbistan ve Kırşehir’de medreseler yaptırılmıştır.⁹⁷ Ramazan oğullarından Halil Bey’in Adana’da yaptırdığı medrese ve Piri Bey’in yaptırdığı medrese kaydedilmektedir.⁹⁸ Eratnalılar devrinde Kayseri’de Köşk medresesini yaptırmıştır.⁹⁹ Germiyan oğulları zamanında Umur b. Savcı’nın yaptırdığı Vacidiye med-

90 Metin Sözen, Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri, İstanbul, 1970, s. 144-149; M. Çetin Varlık, Menteşe Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 8, İstanbul, 1989, s. 535.

91 Paul Wittek, Menteşe Beyliği, (Ter. O. Şaik Gökyay), Ankara, 1984, s. 137.

92 Himmet Akın, Aydın oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara, 1968, s. 38.

93 M. Çetin Varlık, Çobanoğulları, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 10, İstanbul, 1989, s. 96.

94 Sözen, a.g.e., s. 34-145; Kazıcı, a.g.e., s. 240.

95 M. Çetin Varlık, Saruhan Oğulları Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 8, İstanbul, 1989, s. 544.

96 M. Çetin Varlık, Hamid Oğulları Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 8, İstanbul, 1989, s. 565.

97 M. Çetin Varlık, Dulkadir Oğulları Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 10, İstanbul, 1989, s. 112.

98 M. Çetin Varlık, Ramazan Oğulları Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 10, İstanbul, 1989, s. 128.

99 Göde, a.g.e., s. 151.

resesi vardır.¹⁰⁰ Kadı Burhaneddin Ahmed Zile'de bir medrese yaptırmıştır.¹⁰¹

14. asırda Anadolu Beyliklerindeki ilim cereyanlarını gözden geçirirken tefsir, hadis, ahlâk, tasavvuf, kelam, fıkıh, heyet, riyaziye, tıp, tarih, siyaset, şiir ve edebiyat gibi muhtelif ilim şubelerine ait eserlerin bir asır evvelkine nisbetle daha güzel ve daha vâkıfane Türkçeye çevirdikleri ve bir asır evvelkine nazaran riyaziye, tıp ve heyete dair eserlerin daha çok olduğu görülmektedir.¹⁰² Germiyan oğullarının Vacidiye medresesinde nakli ilimlerin yanında heyet ve astronomi gibi ilimlerin de okutulduğu görülmektedir.¹⁰³ Bu dönemdeki medreseler muasır ilim merkezleriyle mürtebit bir haldeydi. Osmanlıların İznik'teki medresenin müderrislerinden Taceddin Kerderi o zaman Altın Orda'da hatta Mısır Memlûklerinin yanında bulunan Kerderi Harezmi nisbetli alimler silsilesine mensub bir alim sıfatıyla bu medreseyi Altın Orda'da ve hatta Mısır Memlûklerinin yanında bulunan ve Harezmi kültür çevresiyle bağlayan bir şahsiyet olmuştur.¹⁰⁴ Yine Menteş oğlu Orhan Bey'in etrafında Harezmi'den Türkistan'ın bu mühim merkezinden gelmiş olan fukaha tarafından çevrilmiş idi.¹⁰⁵ Yine Şikari'nin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu devirde Aristo, Eflatun ve Calinos ilim çevrelerinin malumuydu.¹⁰⁶ Ayrıca Ahilik, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana gibi ariflerin yukarıdaki anlamda katkıları olduğu gibi, birer eğitici olma özellikleri de vardı.¹⁰⁷

Bu ifade edilen medreselerde kütüphaneler de bulunduğu anlaşılmaktadır. Amasya emiri Hacı Şadgeldi oğlu Emir Ahmed'in, Kadı Burhaneddin ve Mar-

100 M. Çetin Varlık, Germiyan Oğulları Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.8, İstanbul, 1989, s.492.

101 Aziz b. Erdeşir-i Esterabadi, Bezm u Rezm, (Ter. Mürsel Öztürk), Ankara, 1990, s.289.

102 Uzunçarşılı, a.g.e., s.226.

103 M. Çetin Varlık, Germiyan Oğulları Beyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.8, İstanbul, 1989, s.523.

104 Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s. 372.

105 Wittek, a.g.e., s. 115.

106 "Ravi eydür, meğer bir şeyhi azim var idi. Vilayet ve kerameti zahir olmuş, adına Ariz derlerdi. İlm-i rasad'da Aristo, İlm-i nücûmda Büzürçmihir, İlm-i Hikmette Eflâtun, ilm-i felsefede Calinus idi....", Şikarî, Karamanoğulları Tarihi, (Haz. Mesud Koman), Konya, 1946, s. 34.

107 Akyüz, a.g.e., s.44-50.

din hakimi Cihangir oğlu Kasım, Uzun Hasan, Candar oğlu İsmail Beyler'in kütüphaneleri vardı. Yalnız İsmail Bey'in ayrıca vücuda getirdiği umumi kütüphaneden başka diğer beyliklerde böyle kütüphane yoktur. Mamafih her medresede talebelerin okuyacakları kitapların mevcut olması öteden beri teamül olduğundan medreselerin de küçük kütüphaneleri olduğuna şüphe yoktur. Medreselere müderris ve talebelerin okuyacakları kitapların ya vakıf sahibi veya hayır sever adamlar tarafından vakfedildikleri malumdur.¹⁰⁸ Osmanlı tahrirlerinde Aydınöğlu Mehmet Bey'in cami ve medresesine ve bu medresedeki müderristen müderrise devredilen kitaplara dair bilgiler bu görüşleri desteklemektedir.¹⁰⁹

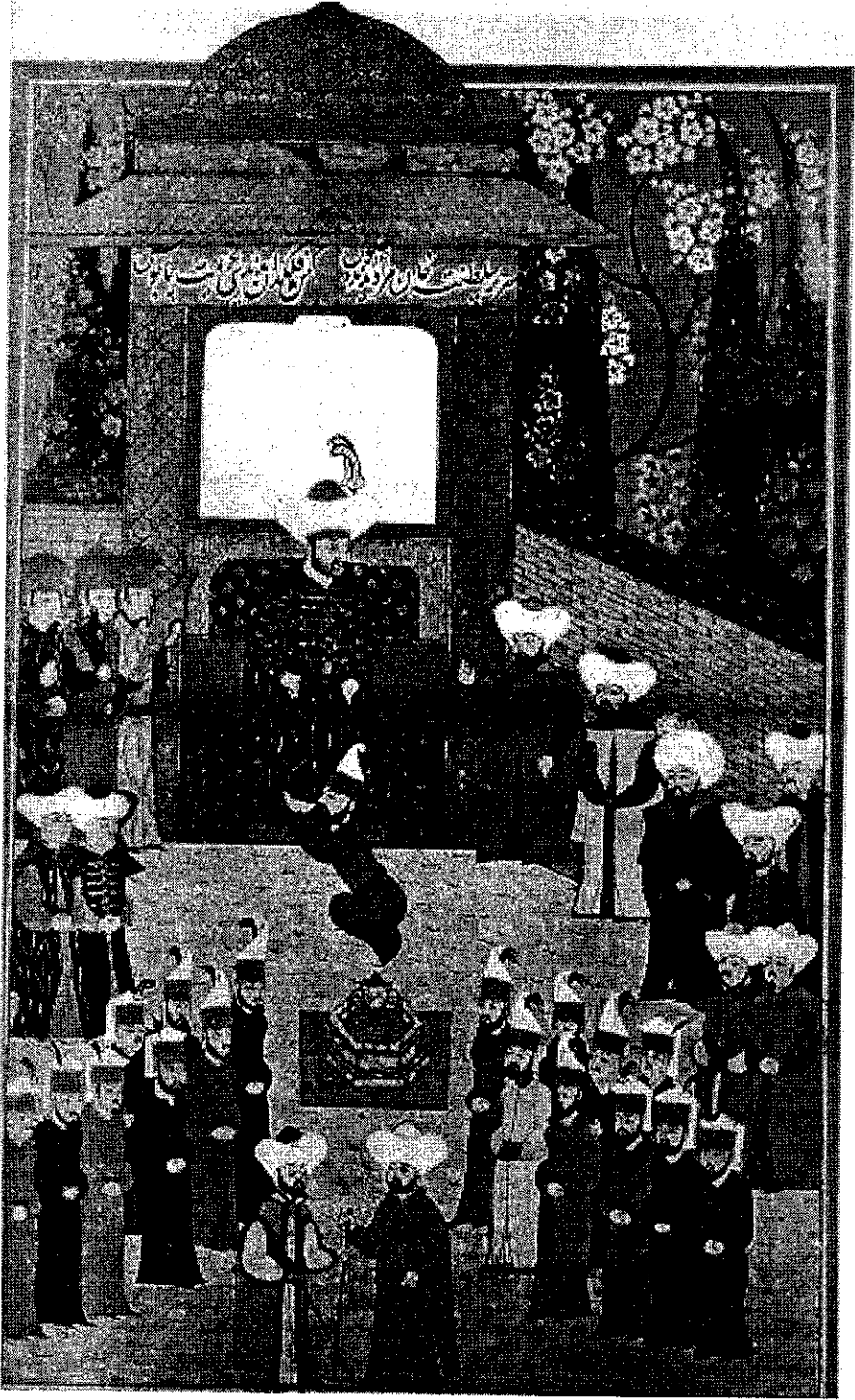
Bibliyografya

- AKYÜZ, Yahyâ Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, 1993.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Büyük Selçuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, İstanbul, 1989.
- ASLANAPA, Oktay, Anadolu da İlk Türk Mimarisi, Ankara, 1991.
- BARTOLD, V.V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990.
- BİLHAN, Saffet, "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi", A.Ü., Eğitim Bilimleri Fak. Dergisi, C.15, 5.2, 1982.
- CAHEN, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1994.
- CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet, Türk-İslâm Hukuk Tarihi, C.1, İstanbul, 1990.
- CUMBUR, Müjgan, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayatı", Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı, C.9, 5.26.
- ÇELEBİ, Ahmet, İslâm'da Eğitim Tarihi, (Ter. Ali Yardım), İstanbul, 1983.
- ESİN, Emel, "Böri Tigin Tamgaç Buğra Kara Hakan İbrahim'in (h.440-601/ m. 1052-68), Semerkand'da Yaptırdığı Abideler", Sanat Tarihi Yıllığı, C.B, 1978, İstanbul, 1979.
- GENÇ, Reşat, Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara, 1997.
- İNALCIK, Halil, "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı", Doğu Batı, S. 5, Kasım-Ocak 1998-99.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1989, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1992.

108 Uzunçarşılı, a.g.e., s232.

109 Akın, a.g.e., s. 38.

- KAVAKÇI, Yusuf Ziya, XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maveraünnehir İslâm Hukukçuları, Ankara, 1976.
- KAZICI, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991.
- KAZICI, Ziya, İslâmi ve Sosyal Açından Vakıflar, İstanbul, 1985.
- KÖYMEN, M. Altay, Alparslan ve Zamanı, B. Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.3, Ankara, 1992.
- Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul, 1976.
- KURAN, Aptullah, Anadolu Medreseleri, Ankara, 1979.
- MERÇİL, Erdoğan, "Kirman Selçukluları", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.7, İstanbul, 1989.
- NAŞABİ, Hişam, "Eğitim Kurumları", İslâm Şehri, (Haz. R.B. Serjeant), (Ter. Elif Topçugil), İstanbul, 1997.
- PEDERSEN, Johs, "Mescid", İ.A., C. 8, İstanbul, 1993.
- RAHMAN, Fazlur, İslâm, (Ter. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), İstanbul, 1993.
- SÜMER, Faruk, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", A.Ü., D.T.C.F. Dergisi, C.XX, S.3-4, Temmuz-Aralık 1962.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1994.
- TEMİR, Ahmet, Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi, Ankara, 1989.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1997.
- , "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Belleten, C.XI, 1947.
- , "Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Belleten, C. XII, 1948.
- , "Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi", Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Belleten, C. XI, 1947.
- , Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Ankara, 1988.
- ÜNVER, Süheyl, "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler, Atatürk Konferansları, II, 1967-68, Ankara, 1970.

I. Murat'ın tahta çıkışı (Hünernâme)